

ПРИРОДНИЧЕ КРАЄЗНАВСТВО

Петроченко В. І. (м. Запоріжжя)

Земноводні та плазуни України: географо-краєзнавчий аспект

Огляд фауни земноводних та плазунів України у географо-краєзнавчому аспекті – загалом та по окремих біогеографічних регіонах (Карпати, Полісся, Широколистяна зона, Лісостеп, Степ, Крим)

При вивченні природничих дисциплін у навчальних закладах всіх рівнів вже багато років з успіхом використовується так званий краєзнавчий підхід – залучення матеріалів про природу, історію та культуру рідного краю. Нажаль ці відомості часто мають фрагментарний характер, як у географічному (регіональному) так і комплексному (по окремих елементах природних комплексів) планах. Ще більш дефіцитними є ілюстративні матеріали [2; 4; 5; 6; 18; 19; 21].

Картографічною основою аналізу даних про фауну земноводних (батрахофауну) і плазунів (герпетофауну) різних регіонів країни стала карта, складена нами на основі схеми фізико-географічного районування України за Мариничем О. М. та ін. [12] (рис. 1).

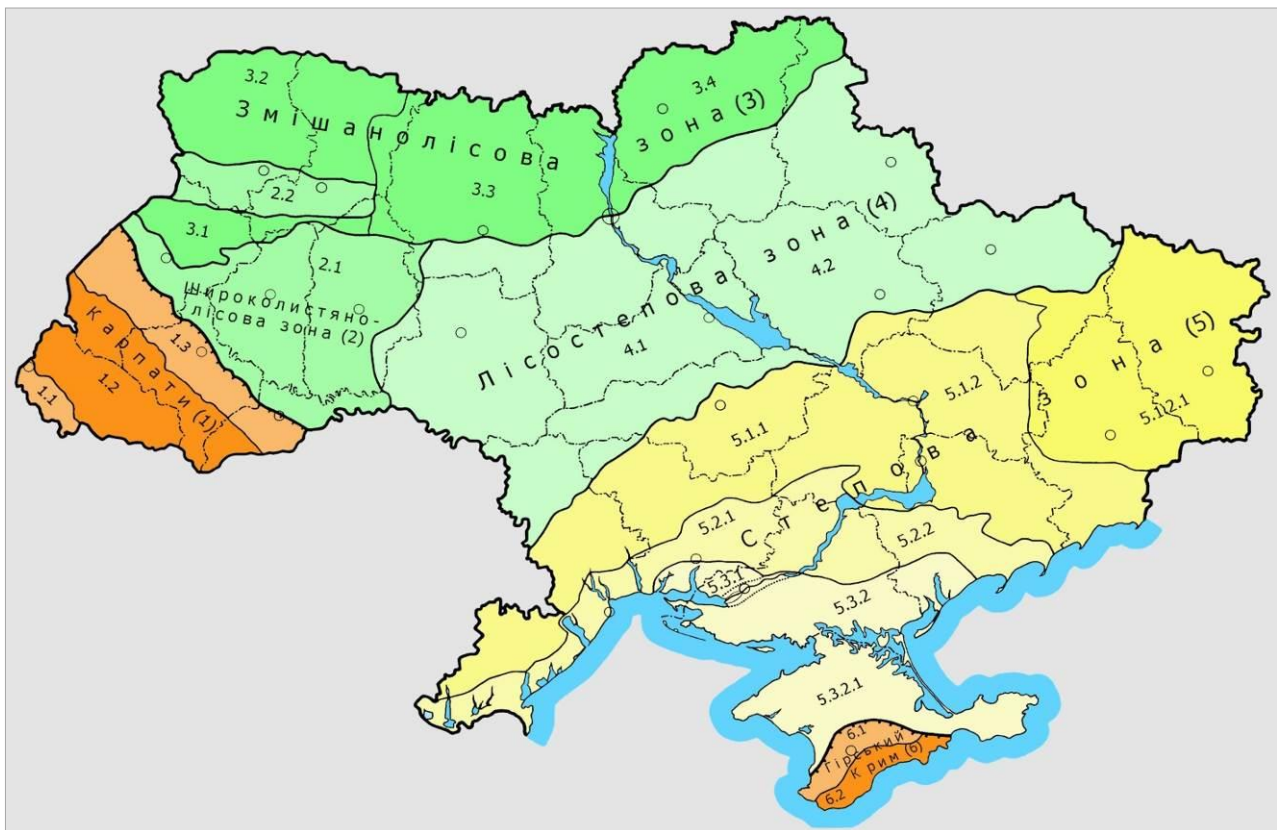

Рис. 1. Біогеографічна карта України

1. Карпати: 1.1. Закарпаття; 1.2. Карпати; 1.3. Прикарпаття.

2. Широколистяно-лісова зона: 2.1. Південна (основна) частина зони; 2.2. Північна частина зони.

3. Змішанолисова зона: 3.1. Мале Полісся; 3.2. Правобережне Полісся; 3.3. Правобережне Полісся; 3.4. Лівобережне Полісся.

4. Лісостепова зона: 4.1. Правобережний Лісостеп; 4.2. Лівобережний Лісостеп.

5. Степова зона: 5.1. Північний Степ (5.1.1. Правобережний Північний Степ; 5.1.2. Лівобережний Північний Степ: 5.1.2.1. Північно-Східний Степ); 5.2. Середній Степ (5.2.1. Правобережний Середній Степ; 5.2.2. Лівобережний Середній Степ);

5.3. Південний Степ (5.3.1. Правобережний Південний Степ; 5.3.2. Лівобережний Південний Степ: 5.3.2.1. Степовий Крим).

6. Гірський Крим: 6.1. Передгірський Крим. 6.2. Гірський Крим

Земноводні (*Amphibia*)

За орієнтовними експертними оцінками, сучасна фауна України включає більше 50 тис. видів тварин. При фізико-географічній характеристиці певної території зазвичай увагу звертають на хребетних тварин, у першу чергу на ссавців та птахів і лише побіжно – на плазунів і земноводних. І даремно. Адже ці групи можуть відігравати значну роль у тваринному населенні окремих місцевостей. Так, біомаса озерної жаби часто значно перевищує біомасу будь-якого виду тварин у болотних природних комплексах. Помітну роль земноводні також відіграють у зволжених лісах та прибережних смугах водойм.

Фауна земноводних, або амфібій України, за останніми даними, включає 20 видів, представлених двома рядами [21]. Наводимо систематичний список амфібій України (українська назва таксону – латинська назва таксону – російська назва таксону) (рис. 2):

Клас ЗЕМНОВОДНІ – AMPHIBIA – ЗЕМНОВОДНЫЕ

Ряд ХВОСТАТІ ЗЕМНОВОДНІ – CAUDATA – ХВОСТАТЫЕ ЗЕМНОВОДНЫЕ

Родина Саламандрові – Salamandridae – Саламандровые

Саламандра плямиста – *Salamandra salamandra* (Linnaeus, 1758) – Пятнистая саламандра

Тритон звичайний – *Lissotriton vulgaris* (Linnaeus, 1758) – Обыкновенный тритон

Тритон карпатський – *Lissotriton montandoni* (Boulenger, 1880) – Карпатский тритон

Тритон альпійський – *Mesotriton alpestris* (Laurenti, 1768) – Альпийский тритон

Тритон гребінчастий – *Triturus cristatus* (Laurenti, 1768) – Гребенчатый тритон

Тритон дунайський – *Triturus dobrogicus* (Kiritzescu, 1903) – Дунайский тритон

Тритон Кареліна – *Triturus karelinii* (Strauch, 1870) – Тритон Карелина

Ряд БЕЗХВОСТІ ЗЕМНОВОДНІ – ANURA – БЕСХВОСТЫЕ ЗЕМНОВОДНЫЕ

Родина Джерелянки – Bombinatoridae – Жерлянки

Джерелянка червоночерева – *Bombina bombina* (Linnaeus, 1761) – Краснобрюхая жерлянка

Джерелянка жовточерева – *Bombina variegata* (Linnaeus, 1758) – Желтобрюхая жерлянка

Родина Жаби-землянки – Pelobatidae – Чесночніци

Землянка звичайна – *Pelobates fuscus* (Laurenti, 1768) – Обыкновенная чесночница

Родина Райки – Hylidae – Квакши

Райка звичайна – *Hyla arborea* (Linnaeus, 1758) – Обыкновенная квакша

Родина Ропухи – Bufonidae – Жабы

Ропуха звичайна – *Bufo bufo* (Linnaeus, 1758) – Обыкновенная жаба

Ропуха зелена – *Bufo viridis* Laurenti, 1768 – Зеленая жаба

Ропуха очеретяна – *Bufo calamita* Laurenti, 1768 – Камышовая жаба

Родина Жаби – Ranidae – Лягушки

Жаба трав'яна – *Rana temporaria* Linnaeus, 1758 – Травяная лягушка

Жаба гостроморда – *Rana arvalis* Nilsson, 1842 – Остромордая лягушка

Жаба прудка – *Rana dalmatina* Fitzinger in Bonaparte, 1839 – Прыткая лягушка

Жаба озерна – *Pelophylax ridibundus* (Pallas, 1771) – Озерная лягушка

Жаба ставкова – *Pelophylax lessonae* (Camerano, 1882) – Прудовая лягушка

Жаба їстівна – *Pelophylax esculentus* (Linnaeus, 1758) – Съедобная лягушка

Рис. 2. **Земноводні України:** 1 – тритон карпатський (а – самка; б – самець); 2 – джерелянка жовточерева (а – вигляд зі спинного боку; б – вигляд з черевного боку); 3 – джерелянка червоночерева (а – вигляд зі спинного боку; б – вигляд з черевного боку); 4 – тритон альпійський (а – самка; б – самець); 5 – тритон гребінчастий (а – самка; б – самець); 6 – тритон Кареліна; 7 – райка звичайна; 8 – жаба прудка; 9 – тритон дунайський (а – самка; б – самець); 10 – жаба гостроморда (а – самець навесні; б – самець влітку); 11 – саламандра плямиста; 12 – тритон звичайний (а – самець; б – самка); 13 – землянка звичайна; 14 – ропуха очеретяна; 15 – жаба ставкова; 16 – жаба трав'яна; 17 – ропуха звичайна; 18 – ропуха зелена; 19 – жаба їстівна; 20 – жаба озерна

З хорологічної (ареалогічної) точки зору у нашій батрахофауні переважають європейські та центральноевропейські види амфібій (60% від загальної кількості видів) (табл. 1). Меншу роль відіграють північноафро-євразійські та європейсько-сибірські види (відповідно по 10%). Малоазійсько-європейська та понтійсько-європейська хорологічні групи представлені по одному виду (відповідно по 5%). На території України зустрічаються також два ендемічних види амфібій – дунайський (5%) і карпатський тритони (5%).

Таблиця 1

Хорологічна характеристика земноводних України

В и д	Хорологічна характеристика виду	
Жаба озерна (<i>Pelophylax ridibundus</i>)	Північноафро-євразійський	
Ропуха зелена (<i>Bufo viridis</i>)		
Землянка звичайна (<i>Pelobates fuscus</i>)	Європейсько-сибірський	
Жаба гостроморда (<i>Rana arvalis</i>)		
Райка звичайна (<i>Hyla arborea</i>)	Малоазійсько-європейський	
Тритон звичайний (<i>Lissotriton vulgaris</i>)		
Тритон гребінчастий (<i>Triturus cristatus</i>)	Європейський	
Джерелянка червоночерева (<i>Bombina bombina</i>)		
Ропуха звичайна (<i>Bufo bufo</i>)		
Жаба трав'яна (<i>Rana temporaria</i>)		
Жаба ставкова (<i>Pelophylax lessonae</i>)		
Жаба їстівна (<i>Pelophylax esculentus</i>)		
Саламандра плямиста (<i>Salamandra salamandra</i>)		Центральноевропейський
Тритон альпійський (<i>Mesotriton alpestris</i>)		
Джерелянка жовточерева (<i>Bombina variegata</i>)		
Ропуха очеретяна (<i>Bufo calamita</i>)		
Жаба прудка (<i>Rana dalmatina</i>)		Понтійсько-європейський
Тритон Кареліна (<i>Triturus karelinii</i>)		
Тритон дунайський (<i>Triturus dobrogicus</i>)	Дунайський ендемік	
Тритон карпатський (<i>Lissotriton montandoni</i>)	Карпатський ендемік	

Яким же закономірностям відповідає **географічне розповсюдження** земноводних на теренах України?

Спочатку зупинимось на особливостях біології цієї групи тварин. Всі види земноводних так чи інакше пов'язані із водоймами. З відкладеної у воду ікринки вилуплюється личинка із зябрами, яка з часом перетворюється на тендітну чотириногу наземну істоту із легенями. Однак біля 90% газообміну продовжує відбуватись через вкриту слизом вологу шкіру амфібії. І тому молоді особини мігрують недалеко від водойм. Молодь більшості видів земноводних починає самостійне життя на суші, оселяючись у зволжених місцях і виявляючи найбільшу активність зазвичай вночі, коли повітря більш свіже. Молоді зелені жаби (ставкова, їстівна і озерна) та джерелянки (червоночерева і жовточерева) повертаються до напівводного способу життя у сусідніх водоймах. Слід нагадати, що всі земноводні активні лише у теплі сезони, а в холодний період року перебувають у стані зимової сплячки.

Розповсюдження земноводних по різних природних зонах та біогеографічних регіонах країни представлено у таблиці 2.

Космополітами у межах нашої країни серед земноводних можна вважати три види – озерну жабу, зелену ропуху та звичайну землянку. Вони розповсюджені майже по всій Україні, за виключенням землянки, яка уникає гірських місцевостей

Таким чином, найбільше видове різноманіття амфібій спостерігається у Карпатах та лісових регіонах України, чи іншими словами – в районах з найбільшими кількістю річних опадів і відносною вологістю повітря. В посушливих степових регіонах, особливо на Лівобе-

Таблиця 2

Географічне розповсюдження земноводних України

Біогеографічний регіон	В и д																					
	<i>Salamandra atra</i>	<i>Salamandra atra</i>	<i>Lissotriton vulgaris</i>	<i>Lissotriton montandoni</i>	<i>Mesotriton alpestris</i>	<i>Triturus cristatus</i>	<i>Triturus dobrogicus</i>	<i>Triturus karelinii</i>	<i>Bombina orientalis</i>	<i>Bombina orientalis</i>	<i>Pelobates fuscus</i>	<i>Hyla arborea</i>	<i>Bufo bufo</i>	<i>Bufo viridis</i>	<i>Bufo calamita</i>	<i>Rana temporaria</i>	<i>Rana arvalis</i>	<i>Rana dalmatina</i>	<i>Pelophylax ridibundus</i>	<i>Pelophylax lessonae</i>	<i>Pelophylax esculentus</i>	
1.1. Закарпаття																						
1.2. Карпати																						
1.3. Прикарпаття																						
2.1. Широколистянолісова зона (основна – південна – частина)																						
2.2. Широколистянолісова зона (північна частина)																						
3.1. Полісся Мале																						
3.2. Полісся Волинське																						
3.3. Полісся Правобережне																						
3.4. Полісся Лівобережне																						
4. Лісостеп																						
5.1.1. Степ Північний Правобережний																						
5.1.2. Степ Північний Лівобережний																						
5.1.2.1. Степ Північно-Східний																						
5.2.1. Степ Середній Правобережний																						
5.2.2. Степ Середній Лівобережний																						
5.3.1. Степ Південний Правобережний																						
5.3.1.1. Гирло Дніпра																						
5.3.2. Степ Південний Лівобережний																						
5.3.2.1. Степовий Крим																						
6.1. Передгірський Крим																						
6.2. Гірський Крим																						

режжі, фауна земноводних різко збіднюється, а наземні амфібії (зелена жаба і землянка) ведуть майже виключно нічний спосіб життя і зустрічаються у більш-менш зволжених місцях – по долинах річок, біля водойм, серед лісової та лучної рослинності, а також у населених пунктах (парки, сади, городи тощо). Внаслідок посушливого клімату та острівної ізолюваності досить бідною є фауна земноводних Кримського півострова.

Третина видів земноводних є ендемічними для України. Більшість з них є карпатськими ендеміками (плямиста саламандра, альпійський і карпатський тритони, жовточерева

джерелянка і прудка жаба). Очеретяна жаба зустрічається тільки в Північно-Західній Україні, дунайський тритон – в долині Дунаю та у Західно-Північному Причорномор'ї, а тритон Кареліна – тільки в Криму. Всі вони є рідкісними і тому занесені до Червоної книги України, а дунайський тритон – також до Міжнародної Червоної книги та Європейського Червоного списку.

Здійснюючи природничі експедиції та краєзнавчі екскурсії рідним краєм, земноводних можна зустріти майже у всіх водоймах та вологих місцевостях. Треба лише знати їх характерні **місця перебування** та особливості активності протягом року. Навесні у період розмноження всі види земноводних по кілька тижнів проводять у невеликих водоймах (у тому числі тимчасових) та більш-менш мілких і заболочених ділянках річок, озер, боліт, водосховищ та ставків, де самці улаштовують галасливі «шлюбні концерти».

Після відкладання ікри бурі жаби (трав'яна, гостроморда і прудка), звичайна і очеретяна ропухи, райка, саламандра та більшість видів тритонів мігрують до вологих і свіжих лісів, але досить часто зустрічаються на вологих луках, особливо це стосується очеретяної ропухи.

Тритони дунайський і Кареліна населяють заплавні луки і чагарники, але часто заходять у прилеглі водойми, що пов'язано мабуть з посушливим кліматом у межах їх ареалу в Україні. Про місця пробування зеленої ропухи і землянки згадувалося вище.

Зелені жаби (озерна, ставкова, їстівна) та джерелянки (червоночерева, жовточерева) весь період активності протягом року перебувають у водоймах, виходячи на берег лише для обігріву на сонці та задля полювання. Слід відмітити, що на відміну від зелених жаб, джерелянки люблять невеликі заболочені водойми, розташовані серед лісової та чагарникової рослинності.

Плазуни (*Reptilia*)

За літературними даними, в Україні зустрічається 21 аборигенний вид плазунів, або рептилій, представлених трьома рядами [1; 11; 17; 18; 19; 22; 23]. Наводимо систематичний список рептилій України (українська назва таксону – латинська назва таксону – російська назва таксону) (рис. 3):

Клас ПЛАЗУНИ – *REPTILIA*

Ряд ЧЕРЕПАХИ – *TESTUDINES* – ЧЕРЕПАХИ

Родина Прісноводні черепахи – *Emydidae* – Американские пресноводные черепахи
Черепаха болотяна – *Emys orbicularis* (Linnaeus, 1758) – Болотная черепаха

Ряд ЯЩІРКИ – *SAURIA* – ЯЩЕРИЦЫ

Родина Геконів – *Gekkonidae* – Гекконы

Гекон середземноморський – *Mediodactylus kotschy* (Steind., 1870)

– Средиземноморский геккон

Родина Веретінницеві – *Anguidae* – Веретенициевые

Веретінниця ламка – *Anguis fragilis* Linnaeus, 1758 – Веретеница ломкая

Жовтопуз безногий – *Pseudopus apodus* (Pallas, 1775) – Желтопузик

Родина Справжні ящірки – *Lacertidae* – Настоящие ящерицы

Ящурка піщана [різнокольорова] – *Eremias arguta* (Pallas, 1773) – Разноцветная ящурка

Ящірка прудка – *Lacerta agilis* Linnaeus, 1758 – Прыткая ящерица

Ящірка зелена – *Lacerta viridis* (Laurenti, 1768) – Зелёная ящерица

Ящірка живородна – *Zootoca vivipara* (Jacquin, 1787) – Живородящая ящерица

Ящірка кримська – *Podarcis taurica* (Pallas, 1814) – Крымская ящерица

Ящірка Ліндгольма [скельна] – *Darevskia lindholmi [saxicola]* (Lantz et Cyren, 1936)

– Ящерица Линдхольма

Ряд ЗМІЇ – *SERPENTES* – ЗМІЇ

Родина Вужеви – *Colubridae* – Ужевые

Мідянка звичайна – *Coronella austriaca* Laurenti, 1768 – Обыкновенная медянка

Полоз візерунковий – *Elaphe dione* (Pallas, 1773) – Узорчатый полоз
 Полоз сарматський [чотиризмугий] – *Elaphe sauromates* (Pallas, 1814) – Палласов полоз
 Полоз лісовий – *Zamenis [Elaphe] longissimus* (Laurenti, 1768) – Эскулапов полоз
 Полоз леопардовий – *Zamenis [Elaphe] stimuli* (Linnaeus, 1758) – Леопардовый полоз
 Полоз каспійський [жовточеревий] – *Dolichophis [Coluber] caspius [jugularis]* (Gmelin, 1789)
 – Желтобрюхий, или каспийский полоз
 Вуж звичайний – *Natrix natrix* (Linnaeus, 1758) – Обыкновенный уж
 Вуж водяний – *Natrix tessellata* (Laurenti, 1768) – Водяной уж
 Родина Гадюкові – *Viperidae* – Гадюковые
 Гадюка звичайна – *Vipera berus* (Linnaeus, 1758) – Обыкновенная гадюка
 Гадюка чорна – *Vipera nikolskii* Vedmederja, Grubant et Rudaeva, 1986
 – Гадюка Никольского, или лесостепная гадюка
 Гадюка степова – *Vipera renardi [ursini]* (Christoph, 1861) – Восточная степная гадюка

Неодноразово здійснювались спроби, у тому числі вдалі, акліматизації ряду видів групи скельних ящірок у різних районах України, які не увійшли до наданого вище переліку видів плазунів. Підтвердження потребують відомості про знахідки гадюки носатої на крайньому південному заході Одеської області.

Таблиця 3

Хорологічна характеристика земноводних України

Вид	Хорологічна характеристика виду
Вуж звичайний (<i>Natrix natrix</i>)	Афро-північноєвразійський
Черепаха болотяна (<i>Emys orbicularis</i>)	Афро-європейський
Ящірка прудка (<i>Lacerta agilis</i>)	Північноєвразійський
Ящірка живородна (<i>Zootoca vivipara</i>)	
Гадюка звичайна (<i>Vipera berus</i>)	
Полоз візерунковий (<i>Elaphe dione</i>)	Середньоєвразійський
Вуж водяний (<i>Natrix tessellata</i>)	Південноєвропейсько-середньоазійський
Жовтопуз безногий (<i>Pseudopus apodus</i>)	Середземноморсько-середньоазійський
Ящірка піщана (<i>Eremias arguta</i>)	Понтійсько-середньоазійський
Гадюка степова (<i>Vipera renardi</i>)	
Полоз сарматський (<i>Elaphe sauromates</i>)	Каспійсько-середземноморський
Полоз каспійський (<i>Dolichophis caspius</i>)	
Гадюка чорна (<i>Vipera nikolskii</i>)	Східно-південноєвропейський
Веретінниця ламка (<i>Anguis fragilis</i>)	Середземноморсько-європейський
Мідянка звичайна (<i>Coronella austriaca</i>)	
Полоз лісовий (<i>Zamenis longissimus</i>)	Середземноморсько-південноєвропейський
Ящірка зелена (<i>Lacerta viridis</i>)	
Гекон середземноморський (<i>Mediodactylus kotschy</i>)	Понтійсько-середземноморський
Ящірка кримська (<i>Podarcis taurica</i>)	
Полоз леопардовий (<i>Zamenis stimuli</i>)	
Ящірка Ліндгольма (<i>Darevskia lindholmi</i>)	

З хорологічної точки зору (табл. 3) у нашій герпетофауні переважають види рептилій середземноморсько-середньоазійського (жовтопузик, піщана ящірка, водяний вуж, степова гадюка) (19%), 7 видів (середземноморський гекон, зелена і кримська ящірки, ящірка Ліндгольма, лісовий, сарматський і каспійський полози) (33,3%) – тяжіють до Південної Європи та Середземномор'я. Два види (ламка веретінниця, звичайна мідянка) (9,5%) розповсюджені у Центральній та Південній Європі. До широкоареальних видів можна віднести 5 представників нашої герпетофауни, зокрема болотяну черепаху, прудку і

живородну ящірок, звичайного вужа і звичайну гадюку (23,8%), до вузькоареальних (ендемичних) – ящірку Ліндгольма і чорну гадюку (9,5%).

Яким же закономірностям відповідає **географічне розповсюдження** плазунів в Україні?

Спочатку зупинимось на особливостях біології цієї групи тварин. На відміну від амфібій, рептилії є більш еволюційно розвиненою групою хребетних тварин. Їх розмноження і розвиток відбуваються на суші. Переважна їх більшість відкладають яйця, вкриті шкірястою оболонкою, у верхній шар ґрунту чи укриття, де у теплі відбувається їх інкубація. Ембріональний розвиток відбувається, як правило, протягом кількох місяців. Після цього маленька копія майбутньої рептилії вилуплюється з яйця і починає самостійне життя. Деякі плазуни, зокрема живородна ящірка, мідянка та гадюки, здатні виношувати яйця у собі аж до часу появи новонароджених на світ. Це явище отримало назву яйцеживонародження.

Температура тіла плазунів, як і земноводних, залежить від температури навколишнього середовища. Тому зимовий період вони переживають у стані сплячки. Навесні, після пробудження, починається найбільш активний і важливий період у їх житті – розмноження. Саме у цей час вони частіше потрапляють на очі, і саме цей період є найкращим для знайомства з місцевою фауною плазунів. Влітку їх активність спадає. У липні-серпні з'являється молодь, яка починає мігрувати на сусідні ділянки. З осіннім похолоданням плазуни поступово вид за видом починають уходити у сплячку.

Розповсюдження плазунів по різних природних зонах та біогеографічних регіонах України представлено у таблиці 4.

Зважаючи на теплолюбність рептилій, саме у південній частині країни зустрічаються майже всі їх види. Однак, вище межі Степової зони зареєстровано лише 12 видів плазунів. Різноманітнішою є герпетофауна Південного Криму у порівнянні з більш прохолодними з кліматичної точки зору Карпатами.

Герпетофауна північних областей суттєво відрізняється від герпетофауни південних областей за рахунок наявності лісових видів рептилій, зокрема ламкої веретільниці, живородної ящірки та звичайної гадюки, які південніше не зустрічаються. Навпаки на півдні України з'являється ряд середземноморських та азійських видів (піщана ящірка, каспійський та сарматський полози, степова гадюка та інші).

В цілому плазуни тягнуться до відносно відкритих і теплих місцевостей. Тому найменше їх видове різноманіття спостерігається у змішанолісовій та широколистянолісовій зонах, а найбільше – у Степу та Лісостепу.

Космополітами у межах нашої країни серед плазунів можна вважати три види – прудку ящірку, звичайну мідянку та звичайного вужа. До цієї групи, з певними припущеннями, можна віднести, болотяну черепаху, яка уникає лише гірських місцевостей, а також водяного вужа, який не зустрічається у кількох північних районах країни.

Третина видів плазунів є ендемічними для України. Більшість з них є кримськими ендеміками (середземноморський гекон, жовтопузик, ящірка Ліндгольма, леопардовий полоз). Візерунковий полоз зустрічається тільки в Північно-Східному Степу, чорна гадюка – в Лівобережному Лісостепу та Лівобережному Північному Степу, кримська ящірка – в Південному Степу і Криму. Більшість з них (середземноморський гекон, жовтопузик, візерунковий і леопардовий полози, чорна гадюка) є рідкісними і тому занесені до Червоної книги України.

Рис. 3. **Плазуни України:** 1 – ящірка прудка (а – самець; б – самка); 2 – гекон середземноморський; 3 – ящірка Ліндгольма; 4 – черепаха болотна; 5 – ящірка зелена (а – самець; б – самка); 6 – жовтопуз безногий; 7 – ящурка піщана; 8 – ящірка живородна; 9 – ящірка кримська; 10 – полоз леопардовий; 11 – веретінниця ламка; 12 – полоз візерунковий; 13 – гадюка степова; 14 – полоз лісовий; 15 – мідянка звичайна; 16 – гадюка звичайна; 17 – полоз сарматський; 18 – вуж водяний; 19 – вуж звичайний; 20 – гадюка чорна; 21 – полоз каспійський.

Географічне розповсюдження плазунів України

Біогеографічний регіон	Вид																					
	Черепаха болотяна (<i>Emys orbicularis</i>)	Гекон середземноморський (<i>Mediodactylus kotschy</i>)	Веретінниця ламка (<i>Anguis fragilis</i>)	Жовтопуз безногий (<i>Pseudopus apodus</i>)	Ящірка піщана (<i>Eremias arguta</i>)	Ящірка прудка (<i>Lacerta agilis</i>)	Ящірка зелена (<i>Lacerta viridis</i>)	Ящірка живородна (<i>Zootoca vivipara</i>)	Ящірка кримська (<i>Podarcis taurica</i>)	Ящірка Ліндгольма – <i>Darevskia lindholmi</i>	Мідянка звичайна (<i>Coronella austriaca</i>)	Полоз візерунковий (<i>Elaphe dione</i>)	Полоз сарматський (<i>Elaphe sauromates</i>)	Полоз лісовий (<i>Zamenis longissimus</i>)	Полоз леопардовий (<i>Zamenis stimuli</i>)	Полоз каспійський (<i>Dolichophis caspius</i>)	Вуж звичайний (<i>Natrix natrix</i>)	Вуж водяний (<i>Natrix tessellata</i>)	Гадюка звичайна (<i>Vipera berus</i>)	Гадюка чорна (<i>Vipera nikolskii</i>)	Гадюка степова (<i>Vipera renardi</i>)	
1.1. Закарпаття																						
1.2. Карпати																						
1.3. Прикарпаття																						
2.1. Широколистянолісова зона (основна – південна – частина)																						
2.2. Широколистянолісова зона (північна частина)																						
3.1. Полісся Мале																						
3.2. Полісся Волинське																						
3.3. Полісся Правобережне																						
3.4. Полісся Лівобережне																						
4.1. Лісостеп Правобережний																						
4.2. Лісостеп Лівобережний																						
5.1.1. Степ Північний Правобережний																						
5.1.2. Степ Північний Лівобережний																						
5.1.2.1. Степ Північно-Східний																						
5.2.1. Степ Середній Правобережний																						
5.2.2. Степ Середній Лівобережний																						
5.3.1. Степ Південний Правобережний																						
5.3.2. Степ Південний Лівобережний																						
5.3.2.1. Степовий Крим																						
6.1. Передгірський Крим																						
6.2. Гірський Крим																						

Які біотопи найбільш характерні для рептилій?

Абсолютна більшість плазунів нашої фауни пристосована до життя на суші. І лише три види, зокрема болотяна черепаха, звичайний та водяний вужі, знову повернулись до води і зустрічаються серед боліт та по заболочених берегах річок, озер і навіть морів (водяний вуж). Також їх можна часто зустріти на прилеглих ділянках вологих лук, чагарників та заплавлених

лісів. Крім того, черепахи здійснюють значні міграції до річкових (заплавних, аренних) пісків та кучугур, де вони відкладають яйця. Описані три види плазунів відносять до гідрофілів – екологічної групи тварин, які ведуть напівводний спосіб життя.

Цікаво, що з долинами річок та морськими узбережжями певним чином пов'язана ксерофільний вид плазунів – піщана ящірка. У межах України вона зустрічається на прирічкових (на заплавних, аренних та інших надзаплавних терасах) та приморських (на пляжах і косах) пісках, вкритих розрідженою ксерофільною трав'янистою рослинністю та чагарниками. У подібних біотопах на півдні країни місцями зустрічаються також степова гадюка, сарматський полоз і мідянка, хоча для першої більш характерними є цілинні степи та прилеглі кам'янисті відслонення, для полоза – розріджені чагарники та ліси, а для мідянки – розріджені деревно-чагарникові зарості (у тому числі гірські) та чагарниковий степ.

До відносно ксерофільних видів плазунів належать також зелена ящірка, каспійський та візерунковий полоз, які зустрічаються у чагарникових степах, серед кам'янистих відслонень та на узліссях розріджених деревно-чагарникових заростей. Крім того, до цієї ж екологічної групи належать також жовтопузик, ящірка Ліндгольма, кримська ящірка та леопардовий полоз, які населяють гірські розріджені чагарники та ліси Гірського Криму, нагромадження каміння з розрідженою трав'янистою рослинністю (на материковій частині та у Степовому Криму кримська ящірка зустрічається у місцях з розрідженою трав'янистою та чагарниковою рослинністю, а також на прилеглих кам'янистих відслоненнях).

Типовим ксеромезофілом є прудка ящірка, яка населяє лучні та степові ділянки з добре розвиненим трав'яним покривом, узлісся деревно-чагарникових заростей, розрідженні ліси та лісосмуги. До цієї групи належить і середземноморський гекон, який зустрічається у горах Криму на відкритих скелястих ділянках та серед нагромаджень каміння. З певними застереженнями сюди можна також віднести чорну гадюку, яка населяє луки, галявини, узлісся, вирубки та інші відкриті ділянки серед лісу у Лісостеповій зоні, за що отримала другу назву – лісостепова гадюка.

До мезофільних видів відносяться ламка веретільниця, живородна ящірка, звичайна гадюка та ескулапів полоз. Перші три види зустрічаються на галявинах, узліссях, вирубках та інших відкритих ділянках серед лісу, а також на прилеглих луках та заторфованих болотах, у тому числі у Карпатах. Ескулапів полоз більше пов'язаний із закритими біотопами і населяє широколистяні світлі, переважно гірські, ліси та прилеглі чагарникові зарості.

Джерела та література

1. Атлас пресмыкающихся Северной Евразии / Ананьева Н. Б., Орлов Н. Л., Халиков Р. Г. и др. – СПб.: Зоолог. ин-т РАН, 2004. – 232 с.
2. Банников А. Г., Даревский И. С., Рустамов А. К. Земноводные и пресмыкающиеся СССР. – М.: Мысль, 1971. – 304 с.
3. Гончаренко Г. Є. Земноводні Побужжя. – К. : Наук. світ, 2002. – 219 с.
4. Даревский И. С., Орлов Н. Л. Редкие и исчезающие животные. Земноводные и пресмыкающиеся. – М.: Высшая школа, 1988. – 464 с.
5. Жизнь животных. В 6-ти т. – М.: Просвещение, 1971. – Т. 4. – Ч. 2. Земноводные. Пресмыкающиеся. – 488 с.
6. Жизнь животных. В 7-ми т. – М.: Просвещение, 1985. – Т. 5. Земноводные. Пресмыкающиеся. – 400 с.
7. Зіненко О. І. Плазуни лівобережного лісостепу України: Автореф. дис. ... канд. біол. наук. – К., 2006. – 18 с.
8. Кармишев Ю. В. Плазуни півдня степової зони України: Автореф. дис. ... канд. біол. наук. – К., 2002. – 20 с.
9. Котенко Т. И. Пресмыкающиеся Левобережной степи Украины: Автореф. дисс. ... канд. биол. наук. – К., 1983. – 24 с.
10. Кузьмин С. Л. Земноводные бывшего СССР. – М.: Тов-во науч. изданий КМК, 1999. – 298 с.
11. Куриленко В. Е., Вервес Ю. Г. Земноводные и пресмыкающиеся фауны Украины: Определитель-справочник. – К.: Генеза, 1998. – 208 с.

12. Маринич О. М., Пархоменко Г. О., Пащенко В. М., Петренко О. М., Шищенко П. Г. Удосконалена схема фізико-географічного районування України // Укр. географ. журнал. – 2003. – № 1. – С. 16-22.
13. Определитель земноводных и пресмыкающихся фауны СССР / Банников А. Г., Даревский И. С., Ищенко В. Г. и др. – М.: Просвещение, 1977. – 414 с.
14. Пащенко Ю. Й. Визначник земноводних та плазунів УРСР. – К.: Рад. школа, 1955. – 148 с.
15. Петроченко В. И. Герпетофауна острова Хортица // Вестник зоологии. – 1990. – № 6. – С. 78-80.
16. Петроченко В. И. Природа Запорізького краю: Довідник. – Запоріжжя: ТанDEMАртстудия, 2009. – 200 с.
17. Петроченко В. И. Рідкісні тварини України і Запорізької області: Довідник. – Запоріжжя: КЗ «ЗОЦТКУМ» ЗОР, 2011. – 76 с.
18. Петроченко В. И. Тваринний світ Запорізької області. Риби. Земноводні. Плазуни: Атлас. – Запоріжжя: КЗ «ЗОЦТКУМ» ЗОР, 2013. – 50 с.
19. Петроченко В. И. Природа України. Тваринний світ. Земноводні. Плазуни: Біогеографічний атлас. – Запоріжжя: КЗ «ЗОЦТКУМ» ЗОР, 2014. – 32 с., іл.
20. Петроченко В. И. Фауна земноводних і плазунів Національного заповідника «Хортиця» // Природа острова Хортиця: Колективна монографія. – Запоріжжя: НЗ Хортиця, 2016. – Вип. 2. – С. 163-167.
21. Писанець Є. М. Земноводні України: Посібник для визначення амфібій України та суміжних країн. – К.: Вид-во Раєвського, 2007. – 192 с.
22. Природа Украинской ССР. Животный мир / Монченко В. И., Долин В. Г., Ермоленко В. М. и др. – К.: Наук. думка, 1985. – 240 с.
23. Тарашук В. И. Земноводні та плазуни: Фауна України. – К.: Наук. думка, 1959. – Т. 7. – 246 с.
24. Тарашук С. В. Герпетофауна Северо-Западного Причерноморья и ее изменения под действием антропоических факторов: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. – К., 1987. – 20 с.
25. Цвельх А. Н. Школьный определитель позвоночных животных. – К.: Рад. школа, 1983. – 256 с.
26. Червона книга України. Тваринний світ. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
27. Щербак Н. Н. Земноводные и пресмыкающиеся Крыма. – К.: Наук. думка, 1966. – 240 с.
28. Щербак Н. Н. Ящурки Палеарктики. – К.: Наук. думка, 1966. – 264 с.
29. Щербак Н. Н., Голубев М. А. Гекконы фауны СССР и сопредельных стран. – К.: Наук. думка, 1986. – 232 с.
30. Щербак Н. Н., Щербань М. И. Земноводные и пресмыкающиеся Украинских Карпат. – К.: Наук. думка, 1980. – 268 с.